

Egy tiszta nő

A nyelvszennyezésről komolyan

VISSZHANG - LIII. évfolyam 13. szám, 2009. március 27.

(A nyelv tisztasága és az ellene vétők) Újra meg újra felbukkannak a magyar médiában a magyar nyelv tisztasága miatti aggodást tükröző írások. Az *ÉS* sem kivétel, már az idei első számban megjelent egy glossza *Hivatalos nyelvszennyezés* címmel. A szerző (-í -gy) elhelyezi a nyelvszennyezést a magyar nemzetet fenyegető veszélyek között: „Mindennek van határa, de úgy látszik, a nyelvszennyezésnek nincs. Kezdődött azzal, hogy a Népszabadság elektronikus kiadásában felbukkant a »komment« kifejezés. Ilyen szó a magyarban nem létezik, hacsak nem kurtítjuk meg önkényesen a »kommentár« szót. Miért hangzik választékosabban a »vélemény« és a »megjegyzés« szavaknál a »komment«? Mi szükség van rá?” Ezután rátér a tettes a „nyelvszennyező” személyére és erkölcsi felelősségére: „Ki találta ki?... Szégyellje magát ez a magát nagyon menőnek képzelő, vagyis nagyon kúl újságíró.” (*ÉS*, 2009/1., jan. 2.).

Bár Nádasdy Ádám érdemben válaszolt a glossza felvetésére, s elhelyezte a kis írást a hozzá hasonlók között (*A legkúlbabb dilettáns*, *ÉS*, 2009/4., jan. 23.), a vita folytatódott Salamon János Nádasdy megengedő szemléletét bíráló *Egy cool túra Bakafántiába* című írásával (*ÉS*, 2009/7., febr. 13.), majd Kálmán László erre adott szakszerű reflexiójával (*Nevetséges precizózők*, *ÉS*, 2009/8., febr. 20.). A sor valószínűleg folytatódik majd.

De mi magyarázza 2009-ben a nyelv „tisztaságáért” való aggodalmat, és mi motiválja az úgynevezett „nyelvszennyezők”, sőt, a „szennyezést eltűrők” ellen támadó dühödt indulatokat? Egy rövid történeti áttekintés sok mindenre magyarázatot adhat.

(A Magyar Nyelvőr az anyanyelv védelmében) A „nyelv tisztaságának” védelmére szerveződött első fórum a *Magyar Nyelvőr* volt, melyet 1872-től, Budapest egyesülésének évétől kezdve szerkesztett és adott ki a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának megbízásából Szarvas Gábor. A szerkesztő az első számban így fogalmazta meg a folyóirat céljait: „Mit akarunk? Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását: ahol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetett, a tisztaság előmozdítását.” A nyelvművelő tevékenységnek két kritériuma volt tehát: a *helyesség* és a *tisztaság*. A *helyesség* (korszerű műszóval: a nyelv produktív szóalkotási módjainak való megfelelés) követelményének megítélésében a kortársak között kevés vita volt. Ezt a követelményt elsősorban a nyelvújítók gyakran csakugyan nyakatekert és mesterkéltszócsinálmányjaival szemben állították fel. Ezek helyett a folyóiratban vagy a már megszokott - latin, görög eredetű - szavak visszaállítását szorgalmazták, vagy a produktív szabályoknak megfelelő szóképzéseket, összetételeket javasoltak.

A *tisztaság* követelményével kapcsolatban bonyolultabb a helyzet. Nyilvánvaló, hogy eleve metaforikus szóhasználatról van szó. Azokhoz a metaforákhoz kapcsolható, amelyek - a XIX. században szokásos módon - a *nyelvet* és az azt beszélő népcsoportot: *nemzetet* élő organizmusként tárgyiasították. A nyelv és a nemzet születéséről, ifjúkoráról és elmúlásáról való gondolkodás olykor egymást feltételező módon kapcsolódik össze: *nyelvében él a nemzet* (Széchenyi István). A nyelvet élőlényként, leginkább növényként való metaforikus elképzelés alapján értelmezhetők a *Magyar Nyelvőr* korai évfolyamaiban olvasható megfogalmazások, amelyek *egészséges fejlődésről*, *virágzásról*, sőt *elfajzásról* szólnak. A *tisztaságot* Szarvas idézett szavainak értelmében: az *idegen nyelvekkel való érintkezés* veszélyezteti. A *tisztaság* tehát fajtatisztaságként értelmeződik ebben a darwini evolucionizmus által befolyásolt metaforikus

mezőben. Szarvas gondolatmenetében a nyelvek „érintkezése” szükségszerűen *korcs kifejezéseket természetett*, ezekkel kell felvennie a harcot a nyelv művelőnek, ezeket kell kigyomlálnia, kiirtania. A folyóirat egyik rovatának címe: *Idegen csemeték, fattyú hajtások* tovább erősíti a nyelv = növény metafora értelmezését. Ebben a rovatban tárgyalták a cikkírók által „idegenes”-nek, „magyartalan”-nak vélt szóalkotásokat, s tettek javaslatokat helyettük a metaforikusan szintén növényre utaló „tősgyökeres” magyar változatok használatára.

A képet tovább árnyalja, hogy a magyar nyelvben a *szülőföld*, (édes) *anyaföld*, *hazafi*, *honleány* lexémák által kijelölt szemantikai mezőben a nemzet *anyaként*, a nemzet tagjai pedig *gyermekeként* pozicionálódnak. Az anya-metafora a nyelvre vonatkozólag is aktuális: (édes) *anyanyelv*. A *nyelvért*, az *anyanyelvért*, annak *tisztaságáért* folytatott nyelv művelő tevékenység ebben a metaforikus keretben egy anyafigura védelméért, érinthetetlenségéért folytatott heroikus küzdelemmé magasztosul.

Az „idegen”, akivel a nyelv művelők szerint fel kellett venni a harcot, ebben a szemantikai mezőben elsősorban „német”-et jelentett, a *Magyar Nyelvőr* cikkírói mindenekelőtt a „germanizmusok” ellen harcoltak. Retorikájukban Budapestet, ahol ekkoriban sok német anyanyelvű ember élt, szembeállították a „magyar” vidékkel; a „nyelvrombolástól” érzéketlenné vált nagyvárosit és annak germanizmusoktól „fertőzött” nyelvhasználatát pedig a magyar vidék „romlatlan ösztönű” lakójával és annak tiszta, eredeti magyar beszédével.

A germanizmusok elleni, a nyelv tisztaságáért folytatott harcot különösen nehézé teszi, hogy a *Magyar Nyelvőr* szerzői szerint magát az ellenséget azonosítani sem könnyű. Ezt jól példázza Volf Györgynek a folyóirat első számában megjelent hatoldalas cikke, amelyben a folyóirat nevét bírálja, mivel „németes szagot” érez rajta. Hogy miért tartja „morális akasztófának” a folyóirat címét, „holott a németeknél még a fogalma is hiányzik, tehát utánzás nem foroghat fenn”, meglehetősen körömfönt módon indokolja: egy összetett szó előtagjához illő jelző: *magyar (nyelv)* nem alkalmazható az összetett szó egészére: *nyelvőr*.

A folyóirat szerzői a *helyesség* és a *tisztaság* elleni vétségeket nem azonos súllyal kezelik. A *helyesség* követelményével nem összeegyeztethető grammatikai formák javíthatók, az ellene vétők pedig taníthatók. Aki viszont a *tisztaság* kritériumát nem tartja tiszteletben, morális vétséget, sőt, bűnt követ el a szent anya(nyelv) ellen.

A *Magyar Nyelvőr* józanabb szerzői nem vettek részt a nekik nem tetsző szavakat használók morális elítélésében. Szarvas például többször hangsúlyozza, hogy vannak hasznos, szükséges idegen eredetű szavak. A polihisztor Brassai Sámuel pedig nem tartja nyelvi kérdésekben illetékesnek azokat, akik „egy szót vagy szólamot megszeretnek vagy megutálnak elébb, s aztán keresnek érvet rokon- vagy ellenszenvük igazolására [...]. Az érzelgős nyelvészeti szintoly rossz fajta, mint az érzelgős politika vagy érzelgős regény.”

(A *Magyar Nyelvőr leleplezői*) Az anyanyelv igazi védelmezői persze nem foglalkoznak ilyen finom distinkciókkal: ők a bűnösöket keresik, s le is sújtanak rájuk. A *Magyar Nyelvőr* 1881-es évfolyamában teljes terjedelmében közli a *Polgári Iskola* című orgánumnak a *Nyelvőr parasztjainak* címzett nyílt levelét. Ebben az *i. i.* betűjeles szerző először a magyar nemzet sorsán búsong, amely mindig valamilyen „pusztító elem” hatásának volt kitéve. A cikk megírásának idején „semita-járást ére meg nyelved”. A *Nyelvőr* szerzői „nagyon felfúván magukat, azt hívék, hogy olyan bölcssek, mint bibliás Salamon és elkezdék nyelvünket körülmetélni”. De a nyelv igazi védelmezői ezt nem fogják hagyni: „járni fogja a fustély, valahányszor a *Nyelvőr* a bölcsesség álorcájának alatta bolondot mond [...] éreztetni fogjuk veled a józanság kemény bikacsökjét”. Ha a szerkesztőség még ettől sem tér jó útra, a névtelen cikkíró a kivándorlást ajánlja: „egy neki való jobb hazába”.

Szarvas azzal indokolja a cikk közlését, hogy ezzel a tudománytörténészek dolgát kívánja megkönnyíteni: dokumentálható módon 1881-ben tértek át a nyelvvédők „a kurjantásokról a »fustély, bikacsök« argumentumaira”. Tegyük hozzá: az anyanyelvet fenyegető *idegen* hatást *germanizmusokként*,

németességként kódoló rejtett antiszemitizmusról a nyílt zsidózásra.

(*Nyelvművelés Trianon árnyékában*) A trianoni egyezmény utáni helyzetben a magyar (anya)nyelvhez való kötődés még inkább felértékelődött, a magyar múlthoz való hűség egyetlen eszközének tűnt. Reményik Sándor sokat idézett verssorával szólva: „A nyelv ma néktek végső menedéktek...” Rákosi Jenő az ellenségekkel körülvett nemzet vízióját vetíti elénk. „A német és a szláv veszedelem közé szorítva nekünk csak egy menedékünk van: a magyarságunk, ez pedig egyenlő a mi magyar nyelvünkkel. Tehát mindent a világon - még a legfontosabb érdeket is - a nyelv érdekének kell alája rendelnünk.” (Idézi Pintér Jenő: *Magyar nyelvvédő könyv*. 1938. 3.)

A nyelvművelés ebben a felfogásban nyelvvédelemként értelmeződött. A *Magyar Nyelvőr* más feladatai - dialektológiai és leíró nyelvészeti írások közzlése - mellett ehhez már nem tűnt elég hatékony fórumnak. A Magyar Tudományos Akadémia Négyesy László akadémikus javaslatára létrehozott a Nyelvtudományi Bizottságon belül egy Nyelvművelő Szakosztályt, és 1932-től kezdve megjelentetett egy kizárólag nyelvműveléssel foglalkozó havi folyóiratot, a *Magyarosant*. Az új orgánumban beköszöntő cikkében Négyesy akadémikus és Nagy J. Béla így szól olvasóikhoz: „Veszélyben a magyar nyelv! Veszélyben van épsége, szépsége, eredeti zamatja! Idegen szók árja tódul be napról napra. Idegen szók tarkítják a köznapi nyelvet, a társaság, az országgyűlés, a sajtó, a tudomány, a kereskedelem, az ipar, a művészet, a sport nyelvét. Miattuk pang a nyelv természetes tenyészete, pusztul eredeti szókincse [...]. Fattyúhajtások burjánzanak fel, nyelvi hibák terjednek el és bitorolják a nyelvi szépségek jogát [...]. De van még magyar lélek, magyar gondolatjárás(?) és ízlés. Van még sokakban magyar nyelvérzék. Szembe lehet még fordulni a nyelvromlással és meg lehet menteni nyelvünk magyarságát. Csak legyen zászló, amelyet a jó magyarság hívei követhessenek.

Mit akarunk? Akarjuk nyelvünk védelmét, az idegenszerűségek visszaszorítását, a fattyúhajtások irtását, a beszéd- és írásmód ízléses tisztaságát. Mentsük meg a magyar nyelvet! Mozdítsuk elő eredeti virágzását!”

Világos, hogy a *Magyarosan* koncepciójának tartóoszlopa a nyelv *tisztaságának* mindenáron való megőrzése. Legfőbb ellenségnek pedig már nemcsak a németességeket tekintették, hanem egy „körkörös védelem” koncepciójának alapján mindenféle más nyelvből érkező „hatást”, legyen az szavak átvétele, „idegenes” kiejtés, hangsúlyozás, sőt, akár „gondolkodás”. Az 1946-ig havi rendszerességgel megjelenő folyóirat e koncepció jegyében figyelte, ahogy ők írták: „razziázta” más lapok nyelvhasználatát, szót emelt a tudomány, a sport nyelvének „magyarosítása” érdekében. Nem riasztották meg a kritikák, büszkén vállalta még a „muccsaiság” vádját is. Terjedelmének jelentős részét olvasói levelekre adott válaszok töltötték ki: megmondta, mi az idegenszerű és miért, s javasolt helyette szép, „tősgyökeresen magyar” szót, kifejezést. No meg persze ítéletet ült azok fölött, akik idegenszerűségek használatával „rontják, rombolják, mocskolják” a magyar nyelvet.

A magyaros nyelvhasználat és a hazafiság rövidre zárásának legtömörebb megfogalmazása ebben a korszakban Gárdonyi Gézától származik: „Minden nemzetnek főkincse a nyelve. Bármit elveszthet, visszaszerezhet, de ha a nyelvét elveszti, Isten se adja vissza. Aki a jó magyar szót elhagyja az idegenért, akinek a korcs magyar szó nem fáj, hazaáruló!” (*Magyarul így!* 1938. 5.)

A két világháború között tehát a Brassai által *érzelgős nyelvészetnek* nevezett nyelvművelő tevékenység még szorosabbá fűzte a kapcsolatot az úgynevezett *tiszta magyar beszéd* és a *hazafiság*, sőt, az *erkölcsösség* között.

(*A nyelvművelés a II. világháború után: alibi-funkció*) A II. világháború után az egyetemek, főiskolák magyar nyelvi tanszékein, valamint a MTA Nyelvtudományi Intézetében folyó „hivatalos” nyelvművelés igyekezett megszabadulni a nyelvművelő hagyomány egyrészt tudománytalan, másrészt sovíniszta, nacionalista elemeitől. Ezt a tevékenységet Németh G. Béla szavainak értelmében igyekezett gyakorolni: „A mai nyelvművelés nem is nyelvművelés a szó hagyományos értelmében, hanem nyelvi népművelés [...] igyekszik bevezetni, jártassá tenni a nyelv sajátos logikájában, sajátos szellemében az olvasót, hogy

azután a maga lábára állítsa a nyelvi eszmélkedés és ítélet területén." (Idézi Lőrincze Lajos: *Emberközpontú nyelvművelés*. Gondolat, 1980. 14.)

A(z anya)nyelvi kérdések iránti érdeklődés soha nem volt olyan élénk, mint a XX. század ötvenes, hatvanas, hetvenes éveiben. Lőrincze Lajos valósággal a kor médiasztárjává vált, hivatkoztak rá komolyan és viccesen. *Édes anyanyelvünk* című rádióműsora a *Miska bácsi levelesládája* mellett a közszolgálati rádió legnépszerűbb, leghosszabb életű műsorai közé tartozott. Lőrinczét az anyanyelv iránt rendkívül elkötelezett Kodály Zoltán ajánlotta be saját maga helyett a rádióba. A műsornak az anya-metaforát hatásosan felidéző címét Halász Gyula 1938-as könyvének alapján választották. Lőrincze papos, kenetteljes modora, kellemes közép-dunántúli (szentgáli) tájszólása roppant népszerűvé tette a műsort. Nem véletlenül tették az adást vasárnap délelőttre, az istentiszteletek idejére. Aki nem ment el a templomba, a rádióból meríthetett spirituális élményt; az anyanyelvről és nemzethez tartozásról hallhatott szép szavakat Lőrincze tanár úr szájából.

De népszerűek voltak Deme László, Grétsy László, Péchy Blanka rádiós és televíziós műsorai is. Majd minden napilapnak és számos folyóiratnak volt nyelvművelő rovata, vagy legalább közölt ilyen tárgyú cikkeket. A Kazinczy-versenyek, a vers- és mesemondó alkalmak közkedveltek voltak, s nem csak az iskolások körében.

A(z anya)nyelvről való beszéd, a gazdag népnyelv, az erdélyi régió nyelve iránti lelkesedés elfogadott megnyilvánulás volt egy olyan korszakban, amelynek hivatalos ideológiája harcot hirdetett a *nacionalizmus* minden formája ellen. A nyelvművelő mozgalmakban való részvétel tehát sokak számára (politikai) pótcselekvés volt, a hivatalosan támogatott nyelvművelés pedig alibifunkciót töltött be.

A hivatalos szóhasználat, az MSZMP által egyenirányított sajtó nyelvével való elégedetlenkedés legális módja volt a társadalmi „rossz közérzet” kifejeződésének. Ekként (és csakis ekként!) értelmezhető Molnár Zoltán *Nyelvünk ereje* című, 1983-as cikkének mondanivalója: „Azt hiszem, nem volna helyes, ha csak egy pillanatig is kétséget hagynék az olvasóban, vajon a nyelvromlást milyen, miféle bajnak tartom. Nem, nem a művelődés, nem a felépítmény betegségének, inkább szörnyű veszélyességében is inkább tünetnek. De olyan tünetnek, mely az egész társadalom súlyos szervi betegségét mutatja. [a nyelvi rák] kiszívja az agyakból az egyszerű, világos gondolatokat. S helyükre telepszik ízléstelen és gondolatlan szokvány-mételyeivel.” (ÉS, 1983/15., ápr. 15.)

(A *rendszeráltás* után) Az 1990-es években a hivatalos nyelvművelés visszaszorult az öt megillető helyre: a bölcsész- és pedagógusképzésbe, valamint a közoktatásba.

A demokratikus jogok kibővülésével a nyelvművelés alibifunkciója megszűnt, a rá való hivatkozás fölöslegessé vált. Egyidejűleg megjelentek a könyvpiacra és a nyilvánosság előtt azok az elméletek (japán-magyar, sumer-magyar nyelvrokonság), amelyeket a hivatalos nyelvtudomány „délibabos nyelvészet”-ként tart számon. A velük való azonosulás egyesek szemében az állampolgári bátorság kifejeződésének tűnt, a „hivatalos” tudománnyal való szembeszállás, annak tetemrehívása pedig demokratikus joggyakorlásnak. A közszolgálati rádió *Vasárnapi újság* című műsora például egy időben többször is felszólította a Magyar Tudományos Akadémiát, hagyjon fel „a Szovjetunió által ránk kényszerített finnugor rokonsági elmélet” további favorizálásával, s folytasson tudományos vitát a sumer-magyar nyelvrokonság hirdetőivel.

A nyelvvédelem, a nyelv tisztaságáért folytatott küzdelem azonban továbbra is fegyver maradt egy értékorientációja alapján elég pontosan körülírható kör számára. Ők vádolják „nyelvszennyezéssel”, „nyelvrontással” azokat, akik máshogy vélekednek, máshogy viselkednek és máshogy beszélnek, mint ők. Ahogy Kálmán László Salamon Jánossal kapcsolatban megállapítja: „*burkoltan a »morális és esztétikai idiotizmus«-hoz hasonlítja a kúl vagy komment használatát, nyilván azért, mert ő lenézi és elítéli azokat, akik így beszélnek*”.

Mindenki úgy éli át a(z anya)nyelvhez való viszonyát, ahogy neki tetszik. De *erkölcstelennek, idiotának*

nevezni azt, aki máshogy érez, gondolkozik, beszél; szégyenpadra ültetni, kitagadni a nemzetből senkinek nincs joga.